
KIPÇAKLARIN ÇORTAN/ÇORTON/ CURTAN/CORDAN/YORTAN/YORDAN BOYU HAKKINDA

Mehmet KILDIROĞLU*

Öz

Türk boy, oymak ve kabile adlarının değişik coğrafyalarda karşımıza çıkmaları bu boyların iskânlarının nasıl gerçekleştiği meselesini ortaya çıkarmıştır. Ancak bu mesele günümüzde dahi yeterince ele alınmamıştır. Altaylarda gördüğümüz bir boy, oymak, kabile ya da yer adını binlerce kilometre ötede Anadolu'da ve Balkanlarda hatta Mısır'da görmemiz mümkündür. Bunların büyük bir kısmı boy, oymak ve kabile adlarıdır. Azerbaycan'da ve Türkiye'de Oğuz iskânları üzerinde şimdiye kadar önemli çalışmalar yapılmasına rağmen özellikle Türkiye'de Kıpçak boy, oymak ve kabilelerinin iskânı hakkında yapılan çalışmalar hemen hemen yok gibidir. Bu çalışmada Batı Deşt-i Kıpçak boylarından *Çortan/Çorton/Curtan/Cordan/Cordon/Curtan/Jurtan/Jertan* veya Türkçenin Oğuz Türkçesini konuşanlar tarafından *Yordan/Yortan* olarak bilinen boyun Altaylardan Anadolu'ya gelinceye kadar gerçekleştirdikleri iskanları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çortan, Çorton, Curtan, Cordan, Jertan, Jordan, Curtan, Şortan, Yortan, Yordan

---

* Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

About Çortan/Çorton/Curtan/Cordan/Jertan/Şortan/Yortan Yordan Kipchaks Clan of Kypchaks

Resume

Existing the of Turkic clan, tribe on different areas revealed how to happen the settlement of these clans. But the issue of settlements of Turkic clan, tribe has not been sort out sufficiently even in the present day yet. It is possible to see a name of clan, tribe or place that we saw in Altaics far away at a great distance, in Anatolia, and on the Balkans, and in Egypte, as well. Most of these are the names of clan and tribe. Although important studies about Oghuz Settlements have been done in Turkey and Azerbaijan, especially the conducted studies about settlements of clans and tribe in Turkey are so limited, not enough.

In this study, the settlements (from Altaics to Anatolia) of a clan know çortan/yordan by cordan/çortan/çorton/şortan/yortan/yordan of Kypchaks West Deşt-i or the people who speak in Oghuz.

Key Words: Çortan, Çorton, Curtan, Cordan, Jertan, Jordan, Curtan, Şortan, Yortan, Yordan

Giriş

Türkler tarih sahnesine çıktıklarından beri genellikle boylar, oymaklar ve kabileler biçiminde bir hayat tarzını benimsemişlerdir. Bu bölünme onların hayatlarını hareketlendirmiş, değişik coğrafyalara gitmelerine sebep olmuştur. Türklerdeki boy, oymak ve aşiret yapısı başka milletlerde pek görülmemektedir. Göçer hayat tarzı Türklerin çok uzak coğrafyalara gitmelerine oralarda yeni yurtlar edinmelerine sebep olmuştur. Çünkü bu hayat tarzında aksiyon ve hareket vardır, sürekli bir yerden bir yere göç vardır. Göçer ve hayvancılığa dayalı hayat tarzı onların sürekli yer değiştirmesinde en büyük etken olmuştur. Bir yerde kuraklık veya başka nedenler (depremler, baskı) ortaya çıktığı zaman istemeyerek de olsa yeni otlaklar ve yeni yurtlar bulmak için göçmek zorunda kalmışlardır. İşte bu yüzden ki yukarıda zikrettiğimiz gibi Altaylarda gördüğümüz bir boy Anadolu'da Balkanlar'da hatta Afrika'da karşımıza çıkmaktadır. Bunun örnekleri oldukça çoktur. Türklerin en kalabalık iki boyundan birisi olan Kıpçaklar da diğer Türk boyları gibi göçer ve yarı göçer bir hayat tarzını benimsemiş bundan dolayı da Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında tarihin değişik dönemlerinde bulunmuş hatta devlet ve hükümet dahi -Hindistan'da Delhi Sultanlığı (1206-1526), Mısır'da Memluk Sultanlığı (1250-1517), Gürcistan'da Kıpçak

Atabekler Hükümeti (1268-1578)- kurmuşlardır. Bugünkü Kırgız boyları arasında bulunan aslen Kıpçak boyu olan *Çortan* hakkında daha evvel Kırgızlar ve Kıpçaklar¹ adlı çalışmamda söz etmiştim. Ancak oradaki bilgiler daha çok *Çortan* boyunun Orta Asya'daki Türk toplulukları içindeki durumu ile ilgiliydi. Daha sonra yaptığım araştırmalarda *Çortan boyunun Gürcistan ve Anadolu ile de bağlantısı olduğunu bu boyun mensuplarının buralarda da olduklarını* tespit ettim.

Çortan/ Cordon/ Cortan/ Çorton/ Curtan/ Jurtan/ Jordan/ Yordan/ Yortan biçimlerinde telaffuz edilen ama daha çok *Çortan* ve *Yortan* biçimleri kullanılan etnik adın anlamı Kuman lehçesinde "*turna balığı*" demektir². Bugünkü Altay³, Türkmen⁴, Kırgız⁵, Kazak⁶, Uygur⁷, Başkurt⁸, Çuvaş⁹, Kumuk¹⁰, Hakas¹¹, Saha (Yakut)¹², Tatar¹³, Özbek¹⁴ ve Alban (Kafkas)¹⁵ Türkçesinde de bu ad *turna balığı anlamındadır*. Hatta Rumen dilinde de bu sözün yılan balığı anlamına geldiği bilinmektedir¹⁶. Rumen-

- 1 Mehmet Kıldıroğlu, Kırgızlar ve Kıpçaklar, TTK Yayını, Ankara 2013, s. 115-116.
- 2 Çağatayca Süleyman Efendi Sözlüğünde de bu sözün Çürten Gölü, Çürten Balığı anlamlarına geldiği yazılmıştır (Sejh Sulejman Efendi's Cagatay-Osmanisches Wortecbuch, D. Ignaz Kunos, Budapest, 1902, s. 51)., Osmanlı Türkçesi Sözlüğünde Çörten biçiminde verilmiş ve "damlardaki suyu aşağıya akıtıma yarayan oluk" anlamına geldiği yazılmıştır. **Bkz:** İsmail Parlatır, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Ankara 2006, s. 304).
- 3 V. İ. Verbitsky, Slovar Altayskago i Aladagskago nariçiy tyurskago yazıka, Kazan 1884, s.432.
- 4 Slovar Türkmenskogo yazıka, red: M.Y. Hamzaeva, Aşhabad 1962, s. 752.
- 5 K. K. Yudahin, Kirgizsko-Russkiy Slovar, T.II, Frunze 1985, s. 370; Karasaev Sözlüğü olarak da bilinen Kırgızca sözlükte de balık anlamına geldiği yazılmıştır H. K. Karasaev, Orfografyalık Sözdük, Bişkek 1983, s. 517.
- 6 Kazak Türkçesi Sözlüğünde bir balık çeşidi olarak tanımlanmıştır. **Bkz:** Hasan Oraltay, Kazak Türkçesi Sözlüğü, (Trc: Nuri Yüce), TDAV Yayınları, İstanbul 1984, s. 314.
- 7 Uygursko-Russkiy Slovar, E.N. Nadjip, T.R. Rahimov, Moskva, 1968, s. 393.
- 8 Başkurtlarda *surtan* ve *suragay* biçiminde bulunmakadır. **Bkz:** Russko-Başkırskiy Slovar, T.2, P-Y, Ufa 2005, s. 654.
- 9 Çuvaşça'da *Çarttan/Çertten* biçiminde telaffuz edilmektedir. **Bkz:** M.İ. Skvortsov-A.V. Skvortsova, Slovar Çuvaşsko-Russkiy i Russkiy-Çuvaşskiy, Çeboksarı 2003, s. 426.
- 10 Russko-Kumukskiy Slovar, red. Z.Z. Bamatova, Moskva 1960, s. 1128.
- 11 Hakasskiy Yazık, Moskva, eserin yayın yılı belli değil. www.altai.ru/LIBRARY/Khakas_grammar
- 12 Yakut lehçesinde *Çortan*, *Sordon* biçimindedir. **Bkz:** P.S. Afanasyeva-L.N. Haritonova, Russko-yakutskiy slovar, Moskva 1968, s.711.
- 13 Tatarça-Töreçe Süzlek, Kazan-Moskva 1997, s. 401.
- 14 T.N. Karı-Niyazova-A.K. Borovkova, Uzbeksko-russkiy slovar, Taşkent 1941, s. 577.
- 15 Bugünkü Azerbaycan ve Dağıstan'ın tamamı ile Çeçen/İnguşa topraklarının güney yarısını kapsayan geniş bir alana Albanya deniliyordu. Burada farklı farklı diller konuşulmasına rağmen ortak bir Türkçe vardı. Bu Türkçe'ye Alban veya Kafkas Türkçesi denilmektedir. Alban(Kafkas) Türkçesi sözlüğünde hem *Çortan*, hem de *Çortanbalık* anlamına geldiği kaydedilmiştir. Bu sözlükteki başka bir bilgi de ise *Çortan*'ın Albanlar (Kafkas) arasında şahıs adı olarak da yaygın olduğu Krikor Çortan oğlu adı örnek verilerek belirtilmiştir. **Bkz:** Bahtiyar Tuncay, Alban (Qafqaz) Türkçesi Sözlüğü-I, Qapıq-A-X., Tebriz 2013, s. 178.
- 16 Romania recueil trimestriel consacrée à l'étude des langues et des littératures romanes publiée par Paul Meyer et Gaston, Paris 1902, p. 574.

lerin etnik oluşumunda da Kumanların etkili olduğunu göz önüne aldığımızda bu boyun Rumenleri oluşturan Kumanların içinde de olduğunu söylemek mümkündür. 1881 yılında yayınlanmış olan Fransızca-Türkçe Sözlük'te "yılan balığı türü" olarak açıklanmış, Harez'm'de Kongrat Kalesi karşısında Çortan Gölü (Yılanbalığı Gölü) olduğu ve bu sözün aynı zamanda su kanalı, oluk çörten anlamına geldiği de belirtilmiştir¹⁷. Çortan Türkmen Türkçesinde de turna balığı yanında yassı uzun balık olarak da tanımlanmıştır¹⁸. Çortan adı tarihi kaynaklarda *balık etnik adından daha önce ortaya çıkmıştır* denilebilir¹⁹. Kıpçakların içinde Balık/Balıkçı²⁰/Karabalık²¹ gibi boylar da bulunmaktadır. Bu ismin Balık boyu veya oymağı ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Çünkü Kıpçakların ataları Kimekler suyu kutsal görüyorlardı. Hatta Kimeklerle ilgili Türkiye'de ilk ciddi çalışmayı yapmış olan M. Kemal Özergin, bundan dolayı Kimek adının etimolojisinin Keme (Gemi) ile ilişkili olduğunu yazmıştır²². Kıpçakların suyu ve su ürünlerini kendilerine uygun yapmış olmaları ve onu kutsamalarından dolayı bu ismi almış olmaları mümkündür. Ogun zamanla boy veya oymak adına dönüşmüş de olabilir. Kıpçak boy adları arasında *Balık, Karabalık, Çortan, Toruaygır*²³ gibi oymak adlarının bulunması buna delil olabilir. O halde *Çortan boyunu Kimeklerin Kıpçaklar* ve Kumanlar içinde kalmış bir boyu veya oymağı olarak da görebiliriz. XII-XIII. asırlarda Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan Kıpçak boyları arasında bu isim Arap

17 Dictionnaire turc-français supplément aux dictionnaires publiés jusqu'à ce jour, par A.C. Barbier de Meynard, V.I, Paris 1881, s.606.

18 Slovar Türkmenşego yazıka..., 1962, s. 752.

19 Bu etnik ad özellikle Kuzey Türklerinde yayılmıştır. Koybal, Sagay, Kazan Tatarları, Kazak, Kumuk gibi halkların dillerinde hepsinde de "balık", "turna balığı" anlamlarına gelmesi onların Kuzey Türkleri tarafından daha çok bilindiğini göstermektedir. Kırgızlarda da olması bu etnik adın eski dönemlere meselâ Kırgız, Kimek-Kıpçak dönemine (IX. asır) ait oluşunun göstergesidir.

20 S. M. Abramzon'un Kuzey Kırgızları ile ilgili çalışmasında Balıkçı, Sarı boyunun Ceti uruu(Yedi oymak) oymağının içinde bulunmaktadır. **Bkz:** S. M. Abramzon, Kırgız cana Kırgızstan tarıhı boyunca tandalma emgekter, Bişkek 1999, s. 741. Bu Sarılar, Kıpçaklardır. Kıpçak adı Fars ve Araplar tarafından verilen bilgilerde geçmektedir. Bana göre Kıpçakların Türkçe ismi Sarı olabilir. Bu isim Tahir el-Mervezi'nin eserinde Karakitayların bazı boyları batıya sürdüğü dönemde Şarı (Şarılar) olarak kullanılmıştır. **Bkz:** V. Hrakovskiy, Şaraf al-Zaman Tahir Marvazi // TCB. Alma-Ata, 1959. C.I. s. 208-211; Ramazan Şeşen, İbn Fazlan Seyahatnamesi, İstanbul 1995, s.101-102. İsim aynı zamanda Kıpçakların ve Kumanların fiziki tipini de ifade etmektedir. Kıpçaklar ve Kumanlar bilindiği gibi Ruslardan başlayarak daha batıdaki milletler tarafından sarı, saman sarısı, açık sarı anlamına gelen Polovets, Falven, Valven, Palladi, Kuman, Hardeş gibi isimlerle adlandırılmışlardır. O. Karatayev bu oymağın Monoldor boyu vasıtasıyla Kırgızlara katıldığını yazmıştır. **Bkz:** O. Karatayev, Kırgız Etnonimler Sözdüğü, Bişkek 2003, s. 37.

21 V.V. Vostrov-M.S. Mukanov, Rodoplemennoy sotav i rasseleniye kazahov (konets XIX-naçalo XX v.), Alma-Ata, 1968, s.75

22 M. Kemal Özergin, *Kimekler/Türk Dünyası El Kitabı, I. Cilt, Ankara 1992, s. 156.*

23 Toruaygır suda yüzen at için kullanılmaktadır. Bugün Kırgızistan'ın Isık Göl Bölgesinde Balıkçı şehrinden sonra Toruaygır adlı bir yerleşim birimi bulunmaktadır. Burası ile ilgili bir efsaneye göre bir at Isık Göl'ün kuzeyinden güneyine yüzerek geçmiş ve bundan dolayı bu ismi almıştır. Yukarıda söz edildiği gibi Balıkçı adı da Kıpçak boy adlarındandır.

yazarları En-Nuveyri'de **Djznan**²⁴, İbn Haldun'da **Djrsan**²⁵, İbn Dukmak'ta **Djurtan**²⁶, ad-Dimaşki'de **Djartan** biçiminde kaydedilmiştir.

Çortan adı boy, oymak ve yer adı olarak da Türk coğrafyasında kullanılmıştır. Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti sahasında Çorton (Çertan biçiminde) yer adı olarak ve Hakaslarda göl adı olarak bulunmaktadır²⁷. Buraya ilk yerleşenler Çorton boyu mensupları oldukları için bu adı vermiş olmalıdırlar. Çünkü eski Türklerdeki ad verme geleneğine göre bir boy nereye yerleşirse oraya adını veriyordu. Hiçbir zaman yerleşilen yerin adı alınmıyordu. Yerleşilen yerin adını alma geleneği sanırım Türklerin İslam'a girmesinden sonra Arap ve Farsların etkisiyle oluşmuştur. Bu geleneğe göre Dağlık Altay Cumhuriyetindeki Çortan yer adı boy adından ortaya çıkmıştır²⁸. Çortan boy adı Kazakların efsanevi atası Şortanbay'ın²⁹ adında yaşamaktadır. L. Rasony Kuman Özel Adları adlı makalesinde Kazakların bir boyunun adının Şortanbaş olduğunu yazmıştır³⁰. Ayrıca Kazakların Aday ve Tabın boyları içinde Şortan adlı oymaklar vardır³¹. Kırgız boyları arasında da Çortan boyuna rastlanmaktadır. Kırgız boylarından Bargı boyunun içinde **Çorton** oymağı mevcuttur³². Çortan boyu bana göre Kimek-Kıpçak-Kırgız birliği döneminde yani Kırgız tarihinde *Altay dönemi diye adlandırılan zaman içinde Kırgızların içine girmiş olmalıdır*³³.

Macaristan'da da izlerine **Çertān** biçiminde rastlanan Çortan boyu **Tuna – Tisa** nehirleri arasındaki topraklara (Cherthan <çortan ~çurtan 'turna balığı') yerleşmiştir. Éva Kincses Nagy'nin verdiği bilgilere göre 1418 tarihli kaynakta Chortyan-szék 'Chortyanili' (Chortyan) adıyla geçen bu bölgenin adı, XV. yüzyılda Halas-szék 'Balıklı-ili' adına dönüşerek bir Kuman idari birliği kurulus. Chortyan-szék'in Macarcalaştırılarak Halas-szék'e dönüştürülmesi bu dönemde iki dilliliğin sürdüğünü, ama

24 An-Nuvayrî., Nihayat al-arab fi funun al-adab // Tizengauzen V. G. Sbornik materialov atmosfiasihsiya k istorii Zolotoy Ordı, I: İzvleçeniya iz saçineniy arabskih. Saint-Peterbours, 1884, s. 372

25 İbn Haldun., Kitab al-ibar. T.5. s.372-373.

26 İbn Dukmak., Ad-Durra al-mudna fi fâdl. Misr va İskandariya // Abu'l Fadail. An-Nahdj as-said va durr al-faril. Parij. İBN, 1919, p. 346.

27 Hakaslarda Sortan-kol ve Sortanlıg-köl biçimlerinde göl adı olarak bulunmaktadır. **Bkz:** V. Y. Butanayev, Toponomiçeskiy slovar, Hakassko-Minusinskogo kraya, Abakan 1995, s. 247.

28 O.T. Molçanova, Strukturmnye tipı tyurskih toponimov Gornogo altaya, Saratov, 1982, c. 215; Aynı yazarın, Toponomiçeskiy Slovar Gornogo Altaya, Gorno-Altayskoe, 1979, s. 345.

29 Şortan ve Çortan sözü aynıdır. Kazakça'da "ş"ler diğer ağzlarda "ç"dir. Mesela **Çimkent** sözünü Kazaklar Şimkent biçiminde telaffuz edeler (M.K.).

30 L. Rasony, Kuman Özel Adları, TKAE. C.III-IV, Ankara 1966-1969, s. 101.

31 C. Beysenbayuulu, Kazak Şeciresi, Almatı, 1994, s. 149-154.

32 S. M. Abramzon, Kırgız cana Kırgızstan tarıhı byunca tandalma emgekter, Bişkek, 1999, s.134.

33 Mehmet Kıldıroğlu, Kırgızlar ve Kıpçaklar, TTK Yayını, Ankara 2013, s. 115-116.

Macarca kullanımının daha da arttığını göstermektedir³⁴. Macarca karşılığı da görüldüğü gibi *turna balığı ve balık anlamına gelmektedir*.

Kazak tarihçisi ve Kıpçak tarihi uzmanı Bolot Kumekov Batı Deşt-i Kıpçak Boyları³⁵ adlı makalesinde Çortan boyunu Batı Deşt-i Kıpçak boyları arasında dokuzuncu sırada göstermiş ve yukarıdaki yazarların kaydetmiş oldukları biçimleri göz önüne alarak bu adın Cortan olarak okunabileceğini ve kabul edilebileceğini belirtmiştir. Batı Deşt-i Kıpçak boyları arasında yer alan Çortan / Çorton boyu Gürcü Kralı II. David'in Kafkaslardan Gürcistan'a Selçuklulara karşı güç birliği yapmak için davet ettiği 40 bin Kıpçak'ın içinde bulunmaktadır³⁶. Bu 40 bin kişilik asker topluluğu Kıpçakların değişik boy ve oymaklarından oluşuyordu. Bunlardan biri de, belki de en kalabalık olanı işte bu Çortan boyu idi. Çortan boyu bugün bile Gürcistan'da Cordanıya/Jordaniya denilen bölgede varlığını sürdürmektedir³⁷. Ancak bugünkü Gürcistan'da topraklarında kalan Çortan veya Jordan boyunun mensupları Gürcüleştirmiştir. Çortanların bir kısmı özellikle Kıpçak Atabekler Hükümeti(1278-1578) zamanında Artvin, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum³⁸, Ardahan, Oltu, Tortum, İspir çevrelerine de yerleşmiştir³⁹. Doğu Karadeniz bölgesinde büyük sülalelerden birisi Cordanoğulları olarak bilinir⁴⁰. Bugün buralardaki bazı yer adları ve sülale adları

34 Éva Kincses Nagy, *Yok olan bir halk ve yok olan bir dil Macaristan'daki Kumanlar ve Kumanca*, Tehlikedeki Diller Derigisi, 2013 Yaz, s.160

35 B. E. Kumekov, XII-XIII. Asrın Başında Batı Deşt-i Kıpçak'taki Kıpçak Boy Birliklerinin Etnonimleri Hakkında (Çevirenler: Mehmet Kıldıroğlu, Çingiz Samudinov), *KTMU Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1. Bişkek, 2001., s. 380-395.

36 Histoire de la Géorgie depuis l'Antiquité jusqu'au XIXe siècle, traduite de Géorgien par M. Brosset, 1re partie. S.-Petersbourg, 1849, p.362; Kartlis Tshovreba (istoriya Gruzii), Tbilisi 2008, C.190.

37 Cortan veya Çortan'ın Gürcü telaffuzunda Jordan biçimine dönüştüğünü sanıyoruz. Jordania bir bölge adı olması yanı sıra aynı zamanda bir sülalenin de adıdır. 1917 Devrimi'nden sonra, 26 Mayıs 1918'de Gürcistan bağımsızlığını ilan ettiğinde Almanya'nın korumasına giren ülkede Noe Jordania başkanlığında bir hükümet kurulur. Noe Jordania'da bu sülaleden olmalıdır. Ancak kendisinin Çortan boyundan olup olmadığı ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur.

38 Erzurum'un Çortan mahallesi hakkında yaptığım araştırmada mahalle muhtarı Çortan adının Farsça su kuyusu anlamına geldiğini söylemiştir. Mahallede eskiden su kuyusu olduğu için bu ismin verildiğini iddia etmiştir. Ancak yer adlarında coğrafi özelliklerin yanı sıra bazı genel kurallar da geçerlidir. Mesela daha önce bahsettiğimiz gibi Türklerde ad verme geleneği diğer milletlerden farklıdır. Eski Türkler bir yere yerleştikleri zaman oraya hangi boy yerleştiyse o boyun adını veriyordu. Buna Anadolu coğrafyası çok güzel bir örnek teşkil etmektedir. Mesela Anadolu'nun bütün vilayetlerinde Oğuz boylarının isimlerini görüyoruz. Bunlar yakın zamanda verilmiş isimler değildir. Osmanlı kayıtlarında bu isimler yer almaktadır.

39 Cordan deresi, Arhavi/Artvin, Cordan yaylaları, Curtan/Cordan, Arhavi/Artvin, Curtan/Cordan Köyü, Arhavi/Artvin, Cordan Mahallesi, Of/Trabzon, Cordan Vadisi, Yağmurdere/Gümüşhane **Bkz:** Haşim Albayrak, Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus, İstanbul, 2003, s.112.

40 Haşim Albayrak, **Cordanlar/Cordanoğulları** sülalesinin çok geniş bir Kuman/Kıpçak boyu olduğunu bir kısmının Macaristan'a kadar aynı adla gittiğini, çoğunun Gürcistan'da kalarak Gürcüleştirdiğini ancak ağırlıklı olarak Doğu Karadeniz'de çeşitli yörelerde ilk Kıpçak göç hareketi ile yerleşmiş olduklarını, bazı kollarının Hıristiyanlaşarak nüfus mübadelesinde Yunanistan'a göç etmek zorunda kaldığını yazmış, günümüzde

Çortan boyunun zikrettiğimiz bölgelerde olduğunu ispat etmektedir. Gürcü kroniklerini Fransızca'ya çeviren M.F. Brosset, Gürcistan Coğrafyasının Tasviri adlı eserinde Gürcistan'da birkaç Çortan adlı yeri kaydetmiştir⁴¹. Çortan adına Artvin, Erzurum ve çevresinde **Cordan** biçiminde rastlanmaktadır. Mehmet Bilgin'in tespitlerine göre Cordanların bir kısmı mübadele de Yunanistan'a göç etmiştir. Gürcistan'da ve Yunanistan'da bulunan Cordan boyunun mensupları Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebindedir⁴². Aynı zamanda Artvin ve çevresinde Cordanlar büyük bir aileyi temsil etmektedirler. Eski Orta Öğretim Genel Müdürlerinden Erzurum Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Enstitüsünün kurucusu rahmetli Bener Cordan'ın da bu boydan olduğunu sanıyoruz.

Çortan boyu mensupları ülkemizin sadece İç Anadolu, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesine yerleşmemiştir. Batı Karadeniz Bölgesinde ve Ege Bölgesinde de bu boyun adını taşıyan yer adları, oymak ve kabile adları tespit edilmiştir⁴³. Batı Karadeniz bölgesinde Kastamonu'nun batısı ve Bolu çevresinde hatta İç Anadolu'da Sivas'ta⁴⁴ da **Yortan** biçiminde boy adı ve yer adı olarak bulunduğunu 1530 tarihli

Artvin'de Curtan/Cordan Köyü, Cordan Yaylaları, Arhavi'de Cordan deresi, Of Hastikoz (Aşağı Kışlacık Köyü) ve Hayrat Hanlut Köyünde önemli bir aile ve Hanlut (Dağönü) Köyünde Cordanlı Mahallesi ile Araklı Yıldızlı Köyünde Cordanlar ailelerinin olduğunu, ayrıca Gümüşhane Yağmurdere'ye bağlı Gezge Köyü'nün bir merası olan vadinin Cordan tarlaları adını taşıdığını, Trabzon'un Çaykara Şur(Şahinkaya) köyünde şimdiki soyadı İşçi olan Cordanlar olduğunu bunlardan bir kolun Hatay Kırıkhan'a yerleştiğini ve Tonya'da da Cordanoğulları lakaplı bir sülale olduğunu yazmıştır. **Bkz:** Albayrak., A.g.e., s. 113.

- 41 M.F. Brosset, Description Géographique de la Géorgie par le Tsarévitch Wakhoucht publiée d'après l'originelle autographe, S.-Petersbourg 1842, pp.11, 113, 464,
- 42 Mehmet Bilgin, Doğu Karadeniz, Ötügen Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 172-173, 178.
- 43 1453-1650 yıllarına ait Osmanlı Tahrir Defterlerinde kayıtlı bulunan ve İç Anadolu'nun kuzeyi ve Batı Karadeniz'de yerleşmiş olan Oğuz boyları arasında yer alan Yortan boyunun da Çortan/Çortonlarla ilişkisi olması muhtemeldir. Anadolu'da Yortan hem etnik ad (Yortan Cemaati, Yortan Taifesi, Yortan Kabilesi, Yortanlı Taifesi) hem de yer adı (Yortan, Yortancıl, Yortanlı-Çankırı, Çerkeş, Demirci, Gördes, Kayseri, Malatya, Pazarcık, Sivas, Akdağ, Bozok, Keskin, Tarsus, Karataş) olarak kullanılmıştır. Bu etnik ad Çörtlenli olarak da Osmanlı kayıtlarında yer almıştır. Çörtleni, Çörtlenli Yörük Cemaati Sandıklı Kazası. **Bkz:** Yusuf Halaçoğlu, Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, Ankara 2009, s. 21, 48, 95, 512, 2380-2384, 2751. Çörtleni ve Çörtlenli'yi Yortanı ve Yortanlı olarak da okumak mümkündür, dolayısıyla bunlar da Yortanlar olabilir. Demek ki sonradan Oğuzlaştılar.
- 44 Sivas'ın Yaylacık Köyünün eski adı da Yortan'dır. Hatta Sivaslı ünlü sanatçı Sabahat Akkiraz içinde Yortan adının da geçtiği bir de türkü söylemektedir:

Yortanın üst yanında kara yeller esiyor
Güzeller bezenmişler toya doğru gidiyor
Çal davulcu davulu köy meydanı inlesin
Zurnacı çal zurnayı dere tepe dinlesin

Yortanın ortasında herkes halaya durmuş
Teyze emmi elele omuz omuza vermiş
Çal davulcu davulu köy meydanı inlesin
Zurnacı çal zurnayı dere tepe dinlesin

Osmanlı tahrir defterleri kayıtlarında görüyoruz⁴⁵. Burada Yortan biçiminde olması Oğuzca'nın tesiriyledir. Çünkü bu bölgede daha önce Oğuz boyları yerleşmişler, büyük bir ihtimalle de bu söyleyiş tarzı Oğuzlara aittir. Yani Oğuzlar onları Yortan biçiminde adlandırmıştır ya da o dönemin belgelerine Oğuzlar tarafından bu ad Yordan şeklinde kaydedilmişlerdir. Kıpçak ağzı ile Oğuz ağzına ait sözleri tespitinde en önemli ölçülerden birisi **c-y** değişimidir. Kıpçaklar, Oğuzların **"y"** ile başlattığı bazı sözleri genellikle **"c"** ile başlatmaktadırlar. Yani Oğuz lehçesinde yılan, yaman, yıl, yeşil, yeni gibi sözler Kıpçak lehçesinde cılan, caman, cıl, çaşıl, canı biçiminde söylenmektedir. Oğuzların içindeki Kıpçakların varlığını da şu şekilde izah edebiliriz:

Yortanların bir kısmı Oğuzlarla birlikte de gelmiş olabilirler. Bilindiği gibi Oğuzlarla Kıpçaklar Sırderya boylarında IX-XI. yüzyıllar arasında birlikte yaşadılar. Burada buldukları sırada boylar arasında karışma olması mümkündür. Bu karışmanın izleri Dede Korkut destanlarında açıkça görülmektedir. Oğuzlar Sırderya boylarından iki yoldan göç ettiler. Bu göçün birincisi Horasan'a oradan da Anadolu'ya, ikincisi de Hazar Denizi'nin kuzeyinden Karadeniz'in kuzeyinde bulunan düzlüklere yapılmıştır. Kıpçakların Kuzey Anadolu'ya Karadeniz üzerinden göç ettiklerine dair bazı deliller öne sürülmüştür. Timur dönemi tarihçisi Handemir (Hondmir)'in Osmanlıların atalarının Kırım yoluyla Deşt-i Kıpçak'tan Rum ülkesine göç eden 10 bin hanelik "Terakime"nin ahfadı yani Kıpçak Terakimesi olduğu yönündeki rivayeti daha çok Kırım-Karadeniz-Sinop arasında belli dönemlerde kuzeyden güneye yapılan Kıpçak göçlerini ifade ediyor olmalıdır. Esasen Moğolların Kırım bölgesini istilaya başlamaları ve Kıpçak-Rus ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmalarından sonra(1223) Kıpçakların bir kısmı Kırım'a sığınmışlar ancak takip edildiklerini anlayınca Suğdak limanı üzerinden deniz yoluyla Sinop'a çıkarak Karadeniz kıyılarına yayılmaya başlamışlardır⁴⁶. İkinci göç Kastamonu ve çevresini hâkimiyeti altında bulunduran Çobanoğlu beyi Hüsametdin Çoban'ın Sinop üzerinden Kırım'a geçerek gerçekleştirdiği Suğdak Seferi'nden⁴⁷sonra gerçekleşmiştir. Bu sefer Kıpçak ve Ruslar üzeri-

45 Çörtenci/Çörtencil Yörük Cemaati, Sandıklı Kazası, Yortan Çiftliği, Arslan-Apa nahiyesi, Yortan Köyü, Hama Kazası. **Bkz:** 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri I, (937/1530) Kütahya, Kara-hisâr-i Sâhib, Sultân-önü, Hamid ve Ankara Livâları, <Dizin ve Tıpkıbasım>, Ankara 1993, s. 40, 95, 176; Kişi adı olarak Koca-ili livasında Yortan evladı, Yer adı olarak Yortan köyü, Yenice Kazası, Yortan divanı, Yenice kazası, Yortan Köyü Bolu Kazası, Yortan Köyü Araç kazası, Yortan Köyü Sinop Kazası, Yortan Köyü Boy-abad nahiyesi, Yortan-i aluc köyü, Boy-abad nahiyesi, Yortan Köyü Çerkeş kazası, Yortan Köyü, Görele nahiyesi, Yortan Köyü Yalak-abad kazası, Yortanoğlu çiftliği mezarası, İznikim kazası. **Bkz:** 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II, (937/1530) Bolu, Kastamonu, Kengiri ve Koca-ili Livâları, <Dizin ve Tıpkıbasım>, Ankara 1994, s. 458, 482, 485, 486, 487, 612, 627, 665, 666, 670, 673, 675, 681, 686, 727, 730, 763, 766, 800.

46 Osman Turan, Selçuklular Tarihi, s. 274: Hondmir, Habibü's-siyer, II, 3, s. 54'ten naklen Togan, a.g.e.,s.321.

47 A. Yakubovski, "İbn Bîbî'nin XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslar'a Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi" (trc. İsmail Kaynak), DTCFD, XII/1-2 (1954), s. 207-226.

ne yapılmıştır. Hüsamettin Çoban Ruslar ve Kıpçakların ordusunu yenmiş, dönüşte azımsanmayacak miktarda Kıpçak boy, oymak ve kabilesini Sinop'a nakletmiş ve sahiller başta olmak üzere bunların yörede iskân edilmelerini sağlamıştır. Sinop-Bartın arasına yerleştirilmiş olan bu Kıpçaklar yakın zamana kadar ağız yapılarını korumuşlardır⁴⁸. Ama bu iskânda hangi kabilelerin çevreye yerleştirildiği konusunda kaynaklarda açık bir bilgi yoktur. Bir başka Kıpçak göçü de aynı dönemde Hüsameddin Çoban Bey'le çağdaş İznik-Bizans İmparatoru Ioannes III. Vatatzes (1222-1254)'in Balkanlarda Moğolların önünden kaçan 10.000 Hıristiyan Kuman topluluğunu himayesine alması ve Anadolu'ya nakletmesiyle gerçekleşmiştir⁴⁹. Bunların Ege bölgesine yerleştirildikleri ve Saruhan Beyliğinin bunlar tarafından kurulduğu yönünde de tartışmalar vardır. Bu yerleştirilen Kuman boylarından biri de Çortan olabilir. Çünkü 1530 tarihli Osmanlı Tahrir Defterlerinde Yortan boy adı, yer adı, mevki adı (yayla vb.) olarak yer almaktadır⁵⁰. Bilindiği gibi Bartın ve çevresinde Türk yerleşimi 1213⁵¹ yılına tarihlenmektedir. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın Bartın *İli ve Çevresi Ağızları konulu çalışmasında Kıpçakların Bolu-Kastamonu ve çevresinde bulduklarına dair dil malzemeleri vardır*⁵². Yortan boyuna mensup Hıristiyanlığı benimsemiş bazı ailelerin de Trabzon ve çevresinden mübadelede Batı Trakya'ya göçürüldükleri bilinmektedir. Bu ailelerden bazıları Anadolu'ya geldikten sonra da dinlerini değiştirmemişlerdir. Bilindiği gibi Osmanlının Kafkasları fethinden (1578) sonra 1700'lü yıllara kadar Kıpçak *Atabek Hükümeti içinde yer alan Kıpçak boyları Müslüman olmuşlardı*. Batı Karadeniz bölgesinde Yortan yer adı olarak da oldukça çoktur. Batı Karadeniz Bölgesinde Karabük ilimizin Yenice ilçesinin bir kasabasının adı Yortan'dır. Sinop'ta da Yortan adının olduğu bilinmektedir. Çankırı'nın Çerkeş ilçesine ait 16. yüzyıl Tapu Tahrirlerinde(1521-1579)⁵³, 1260 (M.1844) Nüfus Tahririnde⁵⁴, 1262 (M:1846) Temettuat Defterinde⁵⁵, 1279 (M:1863) Nüfus Tahririnde⁵⁶, 1314 (M:1896) Vilayet

48 Cevdet Yakupoğlu, Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi, Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu, XIII-XV.Yüzyıllar, Ankara 2009, s. 104-105.

49 G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Çev: F. Işıltan, TTK, 5. Baskı. Ankara, 1999, s. 409; Ahmet Gökbel, Kıpçak Türkleri, İstanbul 2000, s. 161.

50 Yortan Yaylası, Çankırı Çerkeş kazası, Yortan mevkii Tosya, Çifter Köyü. Bkz: Cevdet Yakupoğlu, Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi, Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu, XIII-XV.Yüzyıllar, Ankara 2009, s. 76

51 Talat Mümtaz Yaman, *Kastamonu Tarihi, İstanbul 1935*, s. 80

52 Zeynep Korkmaz, Bartın ve Yöresi Ağızlarındaki Lehçe Tabakalaşması, *Türkoloji Dergisi*.- Vol.II, No.1, 1969. s.265-287.

53 Ahmet Kankal, XVI. Yüzyılda Çankırı. Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2009, s.56-57.

54 Yüksel Aslan, XIX. yüzyıl Tahrirlerine Göre Çerkeş, s.4/Çankırı Araştırmaları Sitesi www.cansaati.org

55 A.g.m., s.4

56 A.g.m., s.4

salnamesinde⁵⁷ Yortan adına yer adı olarak rastlanmaktadır. İsmi Doğu Karadeniz, Kastamonu, Sinop, Bolu ve Çankırı çevresinde daha çok bulunması yukarıda söz ettiğimiz gibi Hüsameddin Çoban Bey tarafından Anadolu'ya getirilen Kıpçakların içinde bu boyun mensuplarının daha fazla olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Anadolu'da Manisa ve Balıkesir çevresinde 5000 yıl öncesine ait kalıntılara da Yortan Kültürü denilmektedir⁵⁸. Ancak bu Yortan'ın bizim bahsettiğimiz Kıpçak boyu olan Yortan'la herhangi bir ilişkisi yoktur, aralarında sadece isim benzerliği vardır.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Gürcü kaynaklarının en önemlilerinden sayılan Kartlis Çovreba'da birkaç Çortan adlı yer adına rastlanmaktadır. Demek ki 1118 yılında Kral II. David zamanında Gürcü hizmetine giren Kıpçaklar içinde Çortan boyuna mensup kimseler de vardı. Bu boyun mensupları daha sonraki dönemlerde Doğu Karadeniz, Ardahan, Kars ve Erzurum bölgelerine de dağılmıştır. Erzurum'un en eski mahallelerinden birinin adı Çortan'dır. Yaptığımız araştırmalarda bu ismin Farsça olduğu ve su kuyusu anlamına geldiği Erzurum'un bu mahallesinde de su kuyusu olduğu için bu ismin verildiği yönünde bilgilere ulaştık⁵⁹. Ancak bana göre bu çok inandırıcı değildir. Çünkü bu durum yukarıda da belirttiğimiz Türklerde ad verme geleneğine uygun düşmemektedir. Eski Türkler çoğunlukla yerleştikleri yere boy veya oymaklarının adını veriyorlardı. Eski tahrir defterlerinde bunların örnekleri çoktur. Çortan cins ismi olarak ve yer adı olarak Türk, Rumen ve Ermeni dillerinde de kullanılmıştır. Mesela Çortan'ı çörten biçiminde Türkçe'de de bulmak mümkündür. Çatıdaki suları toplayan oluğa Türkçe'de çörten denmektedir. Aynı isim güneydoğu bölgemizde yoğurdun kurutulmasından yapılan bizim *kurut dediğimiz yiyeceğin ismidir. Ermenice'de yoğurttan yapılmış bir yemeğin adı olarak geçmektedir.* Ancak yiyecek adları Türklerde yer adı olarak veya boy adı olarak eski Türklerde pek verilmemiştir. Almalık, Alma-Ata gibi birkaç yer adı dışında bunun örneği yoktur.

Rize, Trabzon, Ardahan, Artvin ve Erzurum çevresinde bulunan Çortan boyunun mensupları Çıldır'ı merkez tutan Kıpçakların içinde olmalıdır.

57 A.g.m., s.5

58 R. W. Hutchinson, Uruk and Yortan, Iraq, Vol. 2, No. 2 (1935), pp. 211-222.

59 Tarih Bölümü öğrencisi Tuba Koçal'ın mahalle muhtarından aldığı bilgi. Erzurum'un Çortan mahallesi hakkında yaptığımız araştırmada mahalle muhtarı Çortan adının Farsça su kuyusu anlamına geldiğini söylemiştir. Mahallede eskiden su kuyusu olduğu için bu ismin verildiğini iddia etmiştir. Ancak yer adlarında coğrafi özelliklerin yanı sıra bazı genel kurallar da geçerlidir. Mesela daha önce bahsettiğimiz gibi Türklerde ad verme geleneği diğer milletlerden farklıdır. Eski Türkler bir yere yerleştikleri zaman oraya hangi boy yerleştiyse o boyun adını veriyordu. Buna Anadolu coğrafyası çok güzel bir örnek teşkil etmektedir. Mesela Anadolu'nun bütün vilayetlerinde Oğuz boylarının isimlerini görüyoruz. Bunlar yakın zamanda verilmiş isimler değildir. Osmanlı kayıtlarında bu isimler yer almaktadır.

SONUÇ

Yapılan çalışmadan Anadolu'ya gelen Kıpçak-Kuman boylarının en kalabalıklarından birisinin Çortan boyu olduğu tespit edilmiştir. Çortan boyu Güney Sibiry'a'daki Altay'dan başlayarak Hakas, Kazak, Kırgız, Özbek, Macar, Romen, Gürcülerin içine de girmiş bu halkların etnik oluşumunda önemli rol oynamıştır. Özellikle Gürcistan Kıpçakları ve Anadolu'ya gelen Kıpçaklar arasında Çortan'ın en kalabalık grubu oluşturduğu anlaşılıyor. Doğu Karadeniz Bölgesine gelenler daha çok Gürcistan (Kıpçak Atabekler) Kıpçaklarının torunları Batı Karadeniz Bölgesine gelenler de daha çok Kırım üzerinden Sinop, Kastamonu, Çankırı ve Bolu illerimize yerleşmiş olan Suğdak ve çevresinden gelenler olmalıdır. Batı Karadeniz Bölgesinde özellikle eski Zonguldak şimdiki Karabük, Bartın, Bolu ve ilçeleri ile Sinop ve Kastamonu çevresine yerleşenlerde adın Çortan biçimine rastlanmaz. Adı geçen yerlerde Çortan adı Oğuz Türkçesinin etkisiyle Yordan biçimini almıştır. Bunun sebebi de bu bölgede kendilerinden önce yoğun bir Oğuz-Türkmen boy ve oymaklarının olması onların telaffuzunda Çortan'ın Yordan olarak değişmesindedir. Yordan adını onlara bölgenin Oğuz lehçesinde konuşan kişileri vermiş olmalıdır. Kendileri belki de Çortan biçimini kullanıyorlardı. Yapılan çalışmada Kıpçakların ve Kumanların Anadolu'ya beş koldan geldiği tespit edilmiştir, bunlardan birincisi Horasan, ikincisi Kafkaslar, üçüncüsü Kırım, dördüncüsü Balkanlar, beşincisi de özellikle Memlûkler zamanında Güneyden Kilis ve çevresine yerleşmişlerdir. Ancak Kilis ve çevresinde Çortan boyunun yerleştiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

Kaynakça

- 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri **I**, (937/1530) Kütahya, Kara-hisâr-i Sâhib, Sultân-önü, Hamîd ve Ankara Livâları, <Dizin ve Tıpkıbasım>, Ankara 1993.
- 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri **II**, (937/1530) Bolu, Kastamonu, Kengiri ve Koca-ili Livâları, <Dizin ve Tıpkıbasım>, Ankara 1994.
- An-Nuvayrî., Nihayat al-arab fi funun al-adab // Tizengauzen V. G. Sbornik materiyalov atnosyaşihsiya k istorii Zolotoy Ordı, I: İzvleçeniya iz saçineniy arabskih. Saint-Peterbourgs, 1884.
- A. Yakubovski, “İbn Bîbî'nin XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslar'a Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi” (trc. İsmail Kaynak), DTCFD, XII/1-2 (1954), s. 207-226.
23. Ahmet Kankal, XVI. Yüzyılda Çankırı. Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları, Çankırı 2009, s.56,57
- B. E. Kumekov, XII-XIII. Asrın Başında Batı Deşt-i Kıpçak'taki Kıpçak Boy Birliklerinin Etnonimleri Hakkında (Çevirenler: Mehmet Kıldıroğlu, Çıngız Samudinov), *KTMU Sosyal Bilimler Dergisi, Bişkek, 2001, S.1. s. 380-395.*
- C. Beyşenbayuulu , Kazak Şeciresi, Almatı, 1994.
- Cevdet Yakupoğlu, Kuzeıbatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi, Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu, XIII-XV.Yüzyıllar, Ankara 2009.
- Dictionnaire turc-français supplément aux dictionnaires publiés jusqu'à ce jour, par A.C. Barbier de Meynard, V.I, Paris 1881.
- Éva Kincses Nagy, Yok olan bir halk ve yok olan bir dil Macaristan'daki Kumanlar ve Kumanca. Tehlikedeki Diller Derigisi, 2013 Yaz
- H.K. Karasaev, Orfografiyalık Sözdük, Bişkek 1983.
- Hasan Oraltay, Kazak Türkçesi Sözlüğü, (Trc: Nuri Yüce), TDAV Yayınları, İstanbul 1984.
- Haşim Albayrak, Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus, İstanbul, 2003.
- Histoire de la Géorgie depuis l'Antiquité jusqu'au XIXe siècle, traduite de Géorgien par M. Brosset, 1re partie. S.-Petersbourg, 1849.
- İbn Dukmak., Ad-Durra al-mudna fi fadl. Misr va İskandariya // Abu'l Fadail. An-Nahdj as-said va durr al-faril. Parij. İBN, 1919.
- İbn Haldun., Kitab al-ibar. T.5.

- İsmail Parlatır, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Ankara 2006.
- Kartlis Tshovreba (istoriya Gruzii), Tbilisi 2008.
- L. Rasony, Kuman Özel Adları, TKAE. C.III-IV, Ankara 1966-1969.
- Mehmet Bilgin, Doğu Karadeniz, Ötüken Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul 2007.
- Mehmet Kıldıroğlu, Kırgızlar ve Kıpçaklar, TTK Yayını, Ankara 2013.
- M.F. Brosset, Description Géographique de la Géorgie par le Tsarévitch Wakhoucht publiée d'après l'originele autographe, S.-Petersbourg 1842.
- M. Kemal Özergin, *Kimekler/Türk Dünyası El Kitabı, I. Cilt, Ankara 1992.*
- O. Karatayev, Kırgız Etnonimder Sözdüğü, Bişkek 2003.
- O.T. Molčanova, Strukturniye tipi tyurskih toponimov Gornogo altaya, Saratov, 1982.
- Ramazan Şeşen, İbn Fazlan Seyahatnamesi, İstanbul 1995.
- Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi, Arşiv No: 1870
- R. W. Hutchinson, Uruk and Yortan, Iraq, Vol. 2, No. 2, 1935.
- Romania recueil trimestriel consacrée à l'étude des langues et des littératures romanes publiée par Paul Meyer et Gaston, Paris 1902.
- Russko-Kumukskiy Slovar, red. Z.Z. Bammatova, Moskva 1960, s. 1128.
- Sejh Sulejman Efendi's Cagatay-Osmanisches Wortecbuch, D. Ignaz Kunos, Budapest, 1902.
- S. M. Abramzon, Kırgız cana Kırgızstan tarıhı byunca tandalma emgekter, Bişkek, 1999.
- Slovar Türkmenskogo yazıka, red: M.Y. Hamzaeva, Aşhabad 1962
- Talât Mümtaz Yaman, *Kastamonu Tarihi, İstanbul 1935.*
- Tatarça-Törekçe Sözlük, Kazan-Moskva 1997, s. 401.
- Verbitsky, Slovar Altayskago i Aladagskago nariçiy tyurskago yazıka, Kazan 1884.
- V. Hrakovski, Şaraf al-Zaman Tahir Marvazi // TCB. C.I. Alma-Ata, 1959.
- V.V. Vostrov-M.S. Mukanov, Rodoplemennoy sotav i rasseleniye kazahov (konets XIX-naçalo XX v.), Alma-Ata, 1968.
- Yusuf Halaçoğlu, Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, Ankara 2009.

Yüksel Aslan, XIX. yüzyıl Tahrirlerine Göre Çerkeş /Çankırı Araştırmaları Sitesi www.cansaati.org

Yudahin, Kirgizsko-Russkiy Slovar, T.II, Frunze 1985

Yusuf Halaçoğlu, Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, Ankara 2009.

Zeynep Korkmaz, Türkoloji Dergisi, C.I, S. I.

Zeynep Korkmaz, Bartın ve Yöresi Ağızlarındaki Lehçe Tabakalaşması, Türkoloji Dergisi.- Vol.II, No.1, 1969.